

OTA-ONA QARAMOG'ISIZ QOLGAN BOLALARDA "MEN" KONSEPSIYASI RIVOJLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Shodiyarova Dilrabo Mamatovna

Samarqand Davlat Pedagogika Instituti magistranti

Abstract. *This article analyzes pedagogical and psychological factors that influence the formation and development of the concept of "I" in children left without parental care. It scientifically explains how the processes of self-awareness, self-assessment and identification of a person change in the absence of sufficient emotional support. The study analyzes the role of effective methods used by educators, psychologists and teachers, in particular, art therapy, play therapy, group classes and a person-centered approach in the development of the concept of "I". The article contains recommendations aimed at improving the system of psychological and pedagogical support in working with children left without parental care.*

Keywords: *Children left without parental care; Concept of "I"; self-awareness; self-assessment; psychological development; pedagogical support; art therapy; play therapy; person-centered approach; social adaptation.*

Аннотация. *В статье анализируются педагогические и психологические факторы, влияющие на формирование и развитие концепции «Я» у детей, оставшихся без попечения родителей. Научно обосновано, как изменяются процессы самосознания, самооценки и идентификации личности при отсутствии достаточной эмоциональной поддержки. В исследовании анализируется роль эффективных методов, используемых воспитателями, психологами и педагогами, в частности, арт-терапии, игровой терапии, групповых занятий и личностно-центрированного подхода, в развитии концепции «Я». В статье содержатся рекомендации, направленные на совершенствование системы психолого-педагогического сопровождения в работе с детьми, оставшимися без попечения родителей.*

Ключевые слова: *Дети, оставшиеся без попечения родителей; Концепция «Я»; самосознание; самооценка; психологическое развитие; педагогическая поддержка; арт-терапия; игровая терапия; личностно-центрированный подход; социальная адаптация.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarda "Men" konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanish jarayoniga ta'sir etuvchi pedagogik hamda psixologik omillar tahlil qilinadi. Shaxsning o'zini anglash, o'z-o'zini baholash va identifikatsiya jarayonlari yetarli emotsional qo'llab-quvvatlash bo'lmagan sharoitda*

qanday o'zgarishi ilmiy asoslangan holda yoritiladi. Tadqiqotda tarbiyachilar, psixologlar va pedagoglar tomonidan qo'llanadigan samarali metodlar, xususan, art-terapiya, o'yin terapiyasi, guruh mashg'ulotlari va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning "Men" konsepsiyasini rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Maqola ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar bilan ishlashda psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar; "Men" konsepsiyasi; o'zini anglash; o'z-o'zini baholash; psixologik rivojlanish; pedagogik qo'llab-quvvatlash; art-terapiya; o'yin terapiyasi; shaxsga yo'naltirilgan yondashuv; ijtimoiy moslashuv.

"Men" konsepsiyasi — shaxsning o'zini idrok qilishi, o'zining ichki va tashqi xususiyatlarini anglash, o'z qadr-qimmati va imkoniyatlarini baholashga asoslangan murakkab psixologik tuzilma hisoblanadi. Psixologiyada ushbu tushuncha shaxsning identifikatsiyasi, individual o'ziga xosligi va hayotiy faoliyatidagi yo'nalishlarini belgilab beruvchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi. "Men" konsepsiyasi shaxsning dunyoni qanday qabul qilishi, o'ziga va boshqalarga bo'lgan munosabati, ijtimoiy rol va vazifalarni bajarishdagi faolligini belgilovchi psixik tizim sifatida izohlanadi. Nazariy manbalarda "Men" konsepsiyasi bir necha tarkibiy qismlardan iborat deb qaraladi: kognitiv "Men", ya'ni shaxsning o'zi haqida bilimi; emotsional "Men", ya'ni o'ziga bo'lgan munosabatlari va his-tuyg'ulari; baholovchi "Men", ya'ni o'z-o'zini qadrlashi; hamda xulq-atvor "Men", ya'ni o'zini namoyon qilish shakllari. Ushbu komponentlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, shaxsning psixologik butunligini ta'minlaydi. Psixologik nazariyalarda, xususan, U. Jeyms, K. Rojers, E. Erikson va boshqa olimlarning tadqiqotlarida "Men" konsepsiyasi insonning asosiy ehtiyojlari, ijtimoiy tajribasi va munosabatlar tizimi orqali shakllanadigan dinamik jarayon sifatida talqin etiladi. K. Rojersning gumanistik yondashuvi "menlik"ning ijobiy rivojlanishi shaxsga nisbatan shartsiz ijobiy munosabat, qo'llab-quvvatlovchi muhit va erkin o'zini ifoda etish imkoniyatiga bog'liqligini ta'kidlaydi. E. Erikson esa shaxs rivojini bosqichma-bosqich identifikatsiya jarayoni bilan bog'lab, ayniqsa bolalik va o'smirlik davrining o'zlikni anglashdagi muhim rolini ko'rsatadi. Demak, "Men" konsepsiyasi shaxsning o'zini kim sifatida his qilishi va jamiyatda qanday o'rin egallashini belgilovchi markaziy psixik tuzilma bo'lib, uning shakllanishi uchun ijtimoiy-psixologik va pedagogik sharoitlarning uyg'unligi zarur hisoblanadi.

"Ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar jamiyat e'tiboriga muhtoj. Ularning barkamol inson bo'lib ulg'ayishi, o'z o'rnini topishi uchun davlat ham, ta'lim muassasalari ham, keng jamoatchilik ham birdek mas'uldir." -Shavkat Mirziyoyev nutqidan.

Ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar psixologik rivojlanishida umumiy bolalik tajribasidan farq qiluvchi o'ziga xos holatlar kuzatiladi. Avvalo, bola hayotining dastlabki bosqichlarida ota-onaning mehr-muhabbati, barqaror emotsional aloqa va qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi ularning ruhiy olamida chuqur iz qoldiradi. Kichik yoshdagi bolalar uchun xavfsizlik va mehr hissi asosiy psixologik ehtiyojlardan biri bo'lib, bu ehtiyojning to'liq qondirilmasligi shaxsning keyingi rivojlanishida muhim omilga aylanadi. Bunday bolalarda ko'pincha o'ziga ishonchsizlik, past o'z-o'zini baholash, shaxslararo munosabatlarda ehtiyotkorlik, ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklari kuzatiladi. Ular ko'pincha o'zini tengdoshlariga nisbatan ortiqcha himoyalashga harakat qiladilar yoki aksincha, diqqatni jalb qilish uchun agressiv yoki impulsiv xatti-harakatlarni namoyon etadilar. Bu holatlar ko'pincha mehr yetishmasligi natijasida shakllangan emotsional bo'shliqdan kelib chiqadi.

Psixologik tadqiqotlarda bu toifadagi bolalarda yaqin inson bilan ishonchli emotsional aloqa modeli (attachment) yetarlicha shakllanmagani aniqlangan. Natijada ular boshqalarga ishonch bildirishda qiynaladilar, barqaror munosabatlar o'rnatishga ehtiyotkorlik bilan yondashadilar, ko'pincha mustaqil qaror qabul qilishdan qo'rqadilar. Bu jarayon "Men" konsepsiyasining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi: bolaning o'ziga bo'lgan munosabati, o'zini baholashi va o'z imkoniyatlarini anglash jarayoni barqaror bo'lmaydi. Ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarda "Men" konsepsiyasini shakllantirish jarayoni ularning emotsional ehtiyojlari, o'ziga ishonchi va ijtimoiy moslashuv darajasini hisobga olgan holda maxsus psixologik yondashuvlarni talab etadi. Eng samarali metodlardan biri — art-terapiya, ya'ni rasm chizish, ranglar orqali hislarni ifodalash orqali bolada ichki kechinmalarni yengillashtirish va ijobiy "Men" obrazini shakllantirishdir. O'yin terapiyasi esa bolaga o'z rolini topish, his-tuyg'ularni boshqarishni o'rganish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Shuningdek, guruh psixotreninglar o'zaro muloqot, hamkorlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirib, bolalarga o'z imkoniyatlarini kashf etishga yordam beradi. Kognitiv-behavioral yondashuv (KBY) orqali esa bolalarda salbiy fikrlarni qayta ko'rib chiqish, o'ziga bo'lgan ishonchni tiklash va sog'lom o'z-o'zini baholashni shakllantirish mumkin. Mentorlik va individual psixologik maslahatlar bolaning shaxsiy ehtiyojlarini inobatga olgan holda ijobiy identifikatsiyani mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Ushbu metodlar uyg'un qo'llanganda bola o'zini qadrlash, o'z salohiyatini his qilish va ijobiy "Men" konsepsiyasini shakllantirishga erishadi.

Ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar bilan ishlash jarayonida "Men" konsepsiyasini shakllantirish va mustahkamlashga qaratilgan ko'plab amaliy tajribalar yo'lga qo'yilgan. Avvalo, bolalarning shaxsiy qiziqishlari va ichki ehtiyojlarini aniqlashga asoslangan

individual rivojlantiruvchi dasturlar keng qo‘llanilmoqda. Ushbu dasturlar bola o‘zining kuchli tomonlarini ko‘rish, o‘z-o‘zini baholashni yaxshilash va shaxsiy maqsadlar qo‘yish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ijtimoiy xodim sifatida ish faoliyatim davomida ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatayotgan bolalarga aloxida rivojlanish rejasi tuzilayotganda aloxida unga men konsepsiyasi rivojlanishiga ham e‘tibor qaratiladi. Masalan bolalarni ijtimoiy himoya nazariyasiga e‘tibor qaratiladi yani ijtimoiy xavf va tahdidlardan ximoya qila olish ko‘nikmasi shakllantiriladi. Har bir bolaga zarur moddiy va ma‘naviy, pedagogik resurslarni taqdim etish orqali shaxsiy rivojlanishi qo‘llab quvvatlanadi.

Psixologik xizmatlar tomonidan o‘tkaziladigan muntazam treninglar, suhbatlar va kuzatuvlar orqali bolalarning emotsional holati, o‘zini idrok etish darajasi va ijtimoiy munosabatlaridagi o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Ko‘plab muassasalarda art-terapiya xonalari, o‘yin terapiyasi markazlari, relaksatsiya burchaklari joriy etilib, bolalarga o‘z his-tuyg‘ularini erkin ifodalash va o‘zini anglash imkoniyati yaratilmoqda. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, guruh asosida tashkil etilgan ijtimoiy moslashuv mashg‘ulotlari, ya‘ni jamoada ishlash, o‘z fikrini bildirish, muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi faoliyatlar bolalarda ijobiy o‘zlik obrazini shakllantirishga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, “men muvaffaqiyatli bo‘lishim mumkin” degan ichki ishonchni kuchaytiruvchi motivatsion uchrashuvlar, turli kasb egalari bilan muloqotlar, iqtidorni namoyish etishga qaratilgan tanlov va loyihalar ijobiy natija bermoqda. Ko‘pincha ta‘lim va tarbiyaviy jarayonlarda joriy etilgan “mentorlik tizimi” ham yaxshi samara bermoqda. Mentor — tarbiyachi, psixolog yoki ko‘ngilli bo‘lishi mumkin; u bolaga doimiy qo‘llab-quvvatlovchi sifatida psixologik ishonch, shaxsiy yo‘nalish berish va o‘zini anglash jarayonini yengillashtiradi. Umuman olganda, mazkur tajribalar bolalarning ichki dunyosini anglash, o‘ziga bo‘lgan ishonch va hurmatni rivojlantirish, ijtimoiy faollikni kuchaytirish orqali ularning ijobiy “Men” konsepsiyasini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalar uchun belgilangan ma‘sul shaxs tomonidan yaratilayotgan qulay psixologik muhit esa ushbu jarayonning eng asosiy omili hisoblanadi.

Xulosa .Ota-ona qaramog‘isiz qolgan bolalarda “Men” konsepsiyasining shakllanishi emotsional qo‘llab-quvvatlash, mehr va ishonch yetishmasligi sababli murakkab kechadi. Shuning uchun muassasalarda ular bilan ishlashda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, psixologik yordam va ijobiy muhit yaratish alohida ahamiyatga ega. Art-terapiya, o‘yin terapiyasi, guruh treninglari va mentorlik kabi metodlar bolalarda o‘zini anglash, o‘z-o‘zini baholash va ijtimoiy moslashuvni yaxshilashga samarali ta‘sir ko‘rsatadi. Umuman, pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlashning izchil tashkil etilishi ushbu bolalarning sog‘lom shaxs sifatida rivojlanishi uchun muhim shart hisoblanadi. Shuni anglab yetdimki

“Men konsepsiyasi ”ni xizmatga olingan bolalarda shakllantirish konseptual va amaliy jihatdan uyg’unlashadi. Bunda bolaning ijtimoiy himoyasi ta’minlanishiga turtki bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 432 b.
2. Abdullayeva N. R. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2019. – 210 b.
3. G‘oziyev E. G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2020. – 356 b.
4. Raxmatova Sh. M. Ijtimoiy yetim bolalar psixologiyasi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2022. – 168 b.
5. Hasanov O. T. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 244 b.
6. Ergasheva M. E. Ota-ona qaramog‘isiz qolgan bolalarda ijtimoiy moslashuv. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2021. – 152 b.
7. Bodalev A. A. Shaxsni idrok etish psixologiyasi. – Moskva: Pedagogika, 1998. – 230 b.
8. James W. The Principles of Psychology. – New York: Holt, 1890. – 689 p.
9. Rogers C. On Becoming a Person. – Boston: Houghton Mifflin, 1961. – 420 p.